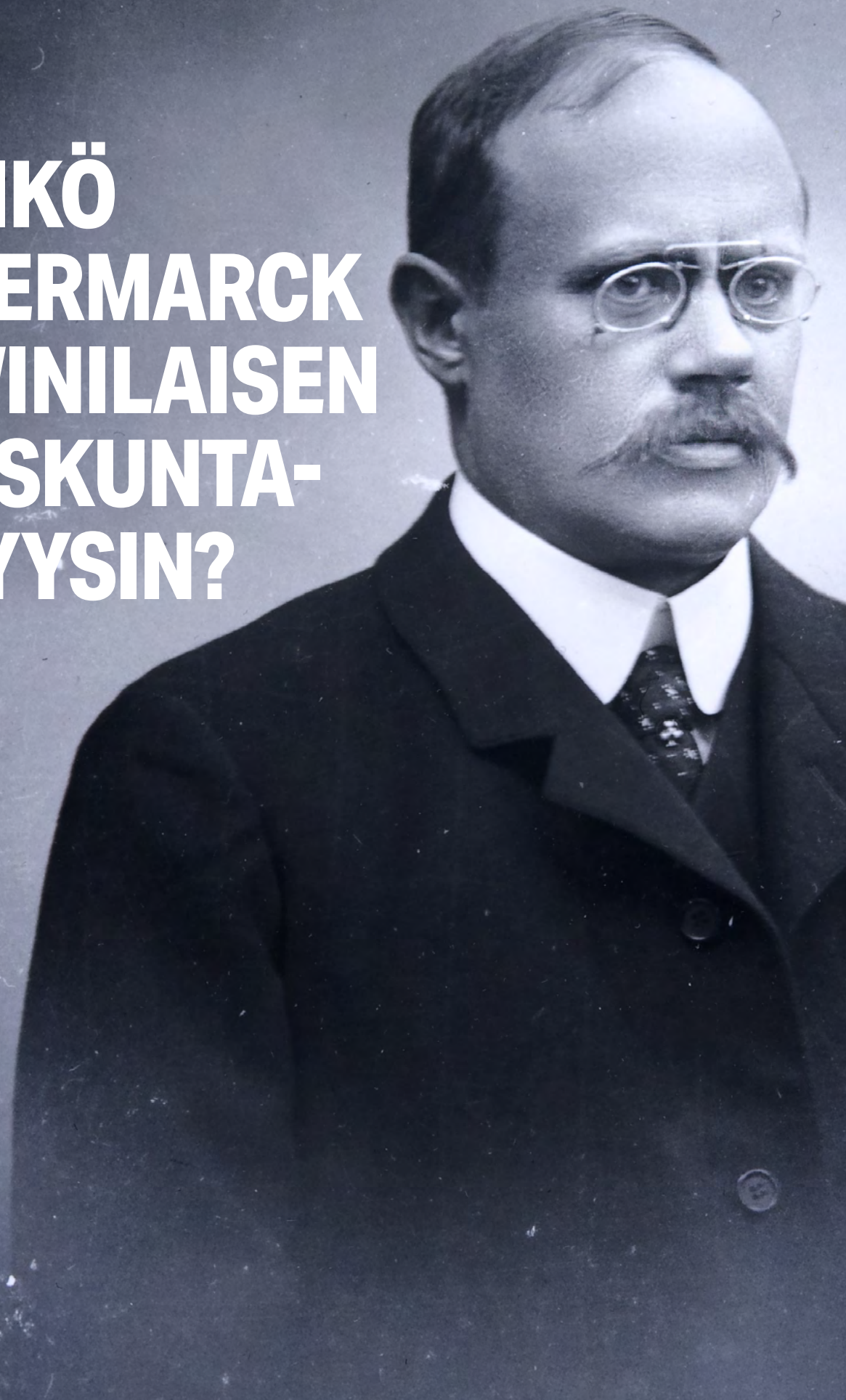

ESITTIKÖ WESTERMARCK DARWINILAISEN YHTEISKUNTA- ANALYYSIN?

Edvard Westermarckin tutkimuksen keskiössä oli moraalitieteellinen, joka syntyy yksilöpsykologian ja yhteiskunnan instituutioiden vuorovaikutuksessa. Biologinen ihmisluonto oli hänelle yhteiskunnallisen analyysin reunaehto, ei sellaisenaan riittävä, selittävä tekijä.

Edvard Westermarck (1862–1939) loi aikoinaan näyttävän kansainvälisen uran, ja monet kiittävät häntä kaikkien aikojen tunnetuimpana suomalaisena tutkijana. Suomen sosiologit muistavat Westermarckin alansa ensimmäisenä kehittäjänä Suomessa. Kansainvälisesti Westermarckin merkittävin vaikutuspiiri oli hänen opetustyönsä London School of Economics -korkeakoulussa. Seuraavan sukupolven brittiläisen sosiaaliantropologian tärkeimmät edustajat olivat siellä hänen oppilaitaan.

Sosiaaliantropologia oli 1900-luvun alussa nuori tiede, joka ei ollut selvästi eriytynyt filosofiasta, psykologiasta ja muista yhteiskuntatieteistä. Westermarck muokkasi tutkimuskäytäntöjä, jotka ovat edelleen alalla suuntaa-antavia. Näihin kuului vaatimus

viettää pitkiä aikoja tutkittavassa yhteisössä ja opetella paikalliset kielet.

Westermarckin tuotanto rakentui kolmen peruspilarin varaan: avioliiton historia, moraalien synty ja kehitys sekä Marokossa vietetty ennennäkemättömän laaja antropologinen kenttätyö (katso esimerkiksi Suolinna 1993; Shankland 2014). Westermarckin tähtäimessä oli kaikenkattava teoria, joka selittäisi moraalien yhteydet ihmisluontoon.

Taustalla oli sentimentalismina tunnettu filosofinen teoria (katso tarkemmin Pipatti 2019). Sen mukaan ihmisen moraalitieteellinen ei perustu loogiseen päättelyyn, vaan tunnepohjaisiin reaktioihin. Näiden pohjalla olivat evoluution luomat vaistot. Vaistoista ei kuitenkaan kulje suoraa putkea moraalisiin, vaan välittäjinä ovat yhteiskunta ja sen instituutiot.

WESTERMARCK-ILMIÖ

Sosiobiologit ja evoluutiopsykologit ovat **Wilsonista** alkaen löytäneet Westermarckista edeltäjänsä (katso Segerstråle 2017). On väitetty, että Westermarck oli ehkä ensimmäinen yhteiskuntatieteilijä, joka sovelsi darwinilaista evoluutioteoriaa ”koko tuotannossaan” (Pipatti, Ahmajärvi ja Pietikäinen 2021: 64, 67).

Kansainvälinen huomio on viime vuosikymmeninä eniten kohdistunut Westermarckin inestiteoriaan, Westermarck-ilmiönä tunnettuun käyttäytymispiirteeseen. Sen mukaan henkilöt, jotka lapsuudestaan asti ovat kasvaneet yhdessä – tavallisesti sisarukset – eivät tunne keskinäistä seksuaalista vetovoimaa (Antfolk ja Wolf 2017). Ilmiöllä on taustansa luonnonvalinnassa, sillä lisääntyminen läheisten sukulaisten kanssa lisää perinnöllisten sairauksien todennäköisyyttä (katso kuitenkin Cofnas 2020).

Esittikö Westermarck siis darwinilaisen yhteiskunta-analyysin? Kyllä – tämän yhden ainoan kerran.

Westermarck oli toki evolutionisti, kuten lähes kaikki tuon ajan antropologit ja antropologiasta kirjoittaneet tutkijat, näiden joukossa **Sigmund Freud** ja **Émile Durkheim**. Evoluutioajatuksen korostaminen sinänsä ei tosin vielä ole darwinismia, vaan darwinismi on tietty evoluution selitysmalli. Kuten tunnettua, Darwinin ydinajatus oli, että elollisen luonnon kehitys ei ole tarkoitushakuista, vaan se toimii

luonnonvalinnan kautta (Pipatti, Ahmajärvi ja Pietikäinen 2021: 66). Lajit eivät suinkaan pyri sopeutumaan ympäristöönsä, vaan populaatiot, joiden ympäristö on epäedullinen, häviävät vähitellen. Darwinilaisen analyysin tehtävänä oli dokumentoida karsintamekanismit, jotka johtavat tähän tulokseen.

Westermarck oli jo nuorena Darwinin teorian kannattaja, mutta sovelsiko hän sitä toisin sanoen käyttäytymisen muutoksia darwinilaisen karsintamekanismin avulla? Westermarckin darwinilainen analyysi sisältyi vuonna 1891 julkaistun teoksen *The History of Human Marriage* viidenteentoista lukuun. Käyttäen saatavilla olevaa tilastomateriaalia ja muuta aineistoa hän totesi sukulaisavioitujen geneettisen epäedullisuuden (1891: 342, 352). Hän ei esittänyt vastaavaa analyysia minkään muun käyttäytymispiirteen suhteen.

Miksi ei? Eräs syy on, että käyttäytymisen evolutiivisen taustan selvittäminen ei ollut Westermarckin kannalta tärkeää. Hänelle riitti, että jokin sellainen tausta voidaan olettaa. Hänen tutkimuksensa keskiössä oli kulttuurievoluutio – lakien, tapojen ja uskomusten kehitys.

MORAALIN OBJEKTIVAATIOTEORIA

Moraalin synnyn kannalta ratkaiseva tapaus oli Westermarckin mukaan yhteiskunnallisten instituutioiden kehittyminen. Esimer-

Edvard Westermarck vietti vuosia Marokossa. Hänet on kuvattu tapaamassa paikallisia 1900-luvun ensimmäisinä vuosina.

kiksi vastavuoroisuuden esiintyminen ihmisten ja muiden eliöiden käyttäytymisessä ei sinänsä ollut Westermarckin tutkimusongelma, vaan se, miten vastavuoroisuudesta syntyi moraalit. Yhteiskuntatieteen tehtävänä oli selvittää, miten ihmisen alun perin vaistomaiset käyttäytymispiirteet toisaalta synnyttävät instituutioita, toisaalta muokautuvat niiden vaikutuksesta.

Westermarckin moraaliteorian ytimekkäin esitys on *Moraalin synty ja kehitys* -teoksen

(1906–1908) alussa. Moraalin pohjalla ovat niin sanotut korvauksen tunteet (*retributive emotions*). Vastaamme vaistomaisesti hyvään hyvällä ja pahaan pahalla. Vaistot sinänsä eivät kuitenkaan riitä selittämään moraalit instituutiona. Moraaliin sisältyy normatiivinen puoli eli sitovuuden ja yleispätevyyden oletus. Oikea ja väärä ovat yksilön kannalta hänestä itsestään riippumattomia käsitteitä. Havaittu vääryys ikään kuin vaatii toimintaa silloinkin, kun yksilö ei itse ole kärsimässä.

Westermarck kysyi, mistä moraalinen näennäinen objektiivisuus syntyy.

Westermarck esitti objektivaatioteorian, jossa yhteisön yleisesti hyväksymät tunteet kietyvät perinnäistapoihin, lakeihin ja uskontoon (katso Stroup 1982). Nämä puolestaan vaikuttavat jälleen yksilön tunne-elämään. Keskeisin vaikuttava tekijä oli Westermarckin mukaan uskonto, mutta myös lisääntyvä tieto vaikutti moraalikäsitteisiin.

Avioliitosta kirjoittaessaan Westermarck totesi, että pysyvä parisuhde oli ihmislajin yleisin lisääntymisyksikkö. Hän kuitenkin muistutti, että parinmuodostus oli institutio, jota sääntelivät tavat ja lait (1906–1908: II. 364). Sen yhteiskunnallisena tehtävänä oli lasten kasvattaminen. Tämä puolestaan edellyttää yhteiskunnallista sääntelyä, joka turvaa perheen ja sukuyhteisön vakauden. Marokko-tutkimuksessaan (1926) Westermarck katsoi, että naisen vaihteleva asema, sukulaisavioliittojen yleisyys ja homoseksuaalisuuden levinneisyys maan eri yhteisöissä olivat yhteydessä maanomistusoloihin ja elinkeinorakenteeseen.

IHMISLUONTO JA IHMISTIETEET

Osmo Tammissalo on esittänyt tässä lehdesä kiittävän arvion Westermarckin tutkimuspanoksesta. Hän katsoo kuitenkin, että ihmistieteet ovat myöhemmin laiminlyöneet Westermarckin perinnön. Tammissalon

mukaan (2021: 90) ”ihmisluonto” on jäänyt ”sosiaalitieteiltä ja humanistisilta aloilta huomioimatta”, jolloin ”ne ovat vaarassa tuottaa vain mielipidemittausten kaltaisia aikalaisanalyysseja, täysin vailla tieteellisesti kiinnostavia selityksiä ihmisten tunteille ja käyttäytymiselle.”

Esimerkkinä tieteellisemmästä otteesta Tammissalo mainitsee paitsi Westermarckin insestiteorian myös ihmislajin kivesten tarkastelun (Tammissalo 2021: 88–89). Kivesten koko nimittäin korreloi tiettyjen lisääntymiskäyttäytymisen piirteiden kanssa. Anatomisen vertailu ihmisen lähimpiin sukulaislajeihin osoittaa, että pysyvä(-hkö) parisuhde on ihmisen lisääntymisen vallitseva muoto. Tämänkaltaiset tulokset ”eivät siis tarvitse tietoja fossiileista, metsästäjä-keräilijöistä tai geenien vaikutuksista yksilön käyttäytymiseen, vaikka näitä koskevat tiedot usein tehtävässä auttavatkin” (Tammissalo 2021: 89).

Miksi Westermarck ei tyytynyt tähän, vaan on päinvastoin jäänyt historiaan antropologisen kenttätöiden uranuurtajana? Epäilemättä siksi, että ihmisluonto sellaisenaan ei selitä yhteisöjen välisiä eroja. Näitä eroja hän kartoitti muun muassa Marokon kenttätöissään. Tässä suhteessa monivuotiset kiistakumppanit Westermarck ja Durkheim eivät olleet kaukana toisistaan.

Tammissalo antaa vääristyneen kuvan, paitsi Westermarckin, myös ylipäättään ihmistieteiden tutkimusasetelmista. ”Ihmisluntuo”

on historioitsijan tai yhteiskuntatieteilijän kannalta annettu suure. Ihmisluontoon kuuluvat ne asiat, joita ihmiset tekevät. Se kohdetaan nimenomaan tutkimuskohteessa, ihmisten toiminnassa. Kun toiminta ja sen taustat on kuvattu, kuvauksessa jo näkyy kaikki sen kannalta olennainen ihmisluonto. Jos tutkija, esimerkiksi Westermarck, toteaa yksiavioisuuden olevan historiallisesti yleisin perhe-elämän muoto, asiaa ei tarvitse erikseen vahvistaa anatomisin mittauksin. Sen sijaan saattaa olla tärkeää kartoittaa perhe-elämän muutoksia, jotka viime vuosikymmeninäkin ovat olleet merkittäviä.

Tuskin yksikään historioitsija unohtaa, että ihmiset tarvitsevat ruokaa ja asuntoja, käyttävät energiaa, elävät parisuhteissa ja kilpailevat vaikutusvallasta. Se on kuitenkin vasta tutkimuksen alkupiste. Historioitsija kysyy, miten nämä tarpeet täytetään eri ympäristöissä ja historiallisissa tilanteissa.

Ihmisen perustarpeet ovat tutkimuksen itsestään selvä tausta. Selitettäessä ihmisten konkreettista toimintaa ne yleensä jäävätkin vain taustalle. Vaikkapa Ukrainan ja Venäjän sotaa tarkasteltaessa evoluutiotutkija saattaa huomauttaa, että ihminen on sotaisia eläin (ja tietysti myös rauhanhakuinen eläin). Se ei tietenkään riitä historioitsijalle selittämään kansainvälisen konfliktin taustoja.

On toisinaan katsottu, että Westermarck vuodelta 1891 ja tämän päivän evoluutio-psykologit voisivat lyödä kättä. Siksi Wester-

marck oli ”ajastaan edellä”. Vastakkainen mahdollisuus olisi tietysti, että evoluutio-psykologit ovat 130 vuotta ajastaan jäljessä. Varminta on epäilemättä sanoa, että evoluutio-psykologia ei käsittele yhteiskuntatieteellisiä kysymyksiä.

Kannattaa muistella, mitä ihmistieteissä on tapahtunut vuosien 1891 ja 2022 välillä. Aikaväliin mahtuu filosofian, psykologian, uskontotieteen ja yhteiskuntatieteiden eriytyminen omiksi tieteenaloikseen. Siihen kuuluu myös historiatieteiden monipuolistuminen sekä yhteiskuntatieteen haarautuminen vuorostaan sosiaaliantropologiaan, teollistuneen yhteiskunnan sosiologiaan, sosiaalipoliittikkaan ja niin edelleen. Westermarck oli kehityksessä itse mukana.

Mikäli emme halua (huonossa mielessä) idealistista, todellisuudelle vierasta tutkimusta, pelkkä yleinen ihmisluonnon kuvaus ei riitä. Westermarckin keskeinen huomio oli, että ihmisyyhteisöt luovat toiminnallaan uutta todellisuutta, instituutioita.

—
Olli Lagerspetz on filosofian yliopistonlehtori (Åbo Akademi) ja aatehistorian dosentti (Oulun yliopisto). Kirjoittaja työskentelee vuoden 2022 ajan tutkijana Pardubicen yliopistossa (EU:n Horizon 2020 -tutkimusohjelma, Marie Skłodowska-Curie grant agreement No. 101026669

LÄHTEET

- Antfolk, Jan & Wolf, Arthur P. (2017) Itemising Westermarck's hypothesis: The assumptions embedded in Westermarck's explanation of human incest avoidance. Teoksessa Olli Lagerspetz & al. (eds.), *Evolution, Human Behaviour and Morality: The legacy of Westermarck*. Routledge, London, 72–84.
- Cofnas, Nathan (2020) Are moral norms rooted in instincts? The sibling incest taboo as a case study, *Biology & Philosophy* (2020) 35:47, <https://doi.org/10.1007/s10539-020-09764-0>
- Pipatti, Otto (2019) *Morality Made Visible: Edward Westermarck's Moral and Social Theory*. Routledge, London. <http://hdl.handle.net/10138/311811>
- Pipatti, Otto, Ahmajärvi, Jouko & Pietikäinen, Petteri (2021) Den Westermarckska evolutionismen. Teoksessa Otto Pipatti & Petteri Pietikäinen (red.), *Moral, evolution och samhälle*. Edvard Westermarck och hans närmaste krets. SLS/Appell, Helsingfors och Stockholm, 61–96.
- Seegerstråle, Ullica (2017) The Westermarck thesis as a thinking tool for sociobiology. Teoksessa Olli Lagerspetz & al. (eds.), *Evolution, Human Behaviour and Morality: The legacy of Westermarck*. Routledge, London 86–105.
- Shankland, David (2014) Introduction. Westermarck: A missing link. Teoksessa David Shankland (ed.), *Westermarck*. Sean Kingston Publishing, Canon Pyon, 1–15.
- Stroup, Timothy (1982) Westermarck's Ethics. *Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 76*. Åbo Akademi, Åbo.
- Suolinna, Kirsti (1993) Rituals of passage in Islamic folk culture – A comparison between studies by Edward Westermarck and Hilma Granqvist. Teoksessa R. Bourquia, R. & M. Al Harras (eds.), *Westermarck et la société marocaine*, Rabat: Université Mohammed V, Publications de la Faculté des Lettres et des Sciences Humaines – Rabat. Série Colloques et Séminaires no 27, pp. 43–51.
- Tammisalo, Osmo (2021) Perhe evoluution kourissa [Arvostelu teoksesta] Heikki Sarmaja: *Perheen synty – Edvard Westermarckin ja ihmislunnon jäljillä*. *Tieteessä tapahtuu* 4/2021, 87–90.
- Westermarck, Edward (1891, laajennettu painos 1921) *The History of Human Marriage*. Macmillan, London. (Suom. *Avioliiton historia*, 1932. WSOY, Porvoo.)
- Westermarck, Edward (1906, 1908) *The Origin and Development of Moral Ideas I–II*. Macmillan, London. (Suom. *Moraalin synty ja kehitys*, 1933. Werner Söderström, Porvoo.)
- Westermarck, Edward (1926) *Ritual and Belief in Morocco I–II*. Macmillan, London